

УДК 330.55:502.1
JEL Classification I21, I31, I38
DOI 10.33111/sedu.2023.52.145.157

*Ткаченко Олена Вадимівна**
*Козловська Лариса Степанівна***
*Лісняк Наталія Іванівна****

ВИКЛИКИ І МОЖЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ОСВІТИ В МОДЕЛІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено оцінюванню перспектив якісної трансформації економіки освіти України під час повоєнного відновлення. Оцінено схильність населення України інвестувати в підвищення освітнього рівня й уточнено уподобання щодо форматів навчання як важливі передумови оновлення структури джерел фінансування вищої освіти та розвитку системи мотивів і стимулів до підвищення її економічної ефективності. Вихідну інформацію отримано за результатами вибіркового опитування постраждалих від воєнних дій. Теоретичною базою роботи стали дослідження, присвячені визначенню ролі накопичення людського капіталу в розширенні масштабів та оновленні структури національного виробництва.

Виявлено високий потенціал розширення платоспроможного попиту на короткострокові програми підготовки, що будуть реалізовані за активною участю потенційних роботодавців, адже 33,0 % загальної чисельності респондентів планують змінювати професію, що зумовлює додатковий попит на освітні послуги.

Вагомі резерви розширення платоспроможного попиту на освітні послуги пов'язано з пропозицією достатньо гнучких режимів доступу до навчальних програм, що дають змогу залучити тих потенційних клієнтів, які прагнуть навчатися, але не можуть реалізовувати це бажання через зумовлені війною обмеження можливостей. За даними вибірки, ця група становить 31,1 % серед усіх респондентів і 29,7 % серед респондентів, що вже мають диплом про вищу освіту. У довгостроковій перспективі цей показник характеризує приблизні масштаби потенційного розширення ринку освітніх послуг для закладів вищої освіти: це колишні клієнти, що планують продовжити навчання.

Ключові слова: вища освіта; людський капітал; попит на працю; освітні послуги; формат навчання.

* **Ткаченко Олена Вадимівна** — кандидат економічних наук, професор, професор кафедри економічної теорії, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (м. Київ, Україна), ORCID:0000-0003-2923-7186, tkachenkoolena@kneu.edu.ua

** **Козловська Лариса Степанівна** — кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри бізнес-лінгвістики, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (м. Київ, Україна), ORCID:0000-0002-0523-9913, larysa.kozlovska@kneu.edu.ua

*** **Лісняк Наталія Іванівна** — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри бізнес-лінгвістики, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (м. Київ, Україна), ORCID:0000-0001-5706-0926, natalia.lisniak@kneu.edu.ua

Вступ. Повоєнне відновлення України асоціюється не просто з поновленням зруйнованої інфраструктури, відбудовою фізичних активів та ефективним включенням їх до економічного відтворення, а з якісними змінами моделі господарського життя, оновленням інститутів та структури економіки, що утвердить органічність України як складника сучасної європейської високоефективної інклюзивної та конкурентоспроможної економіки. Таке бачення відновлення вимагає вагомих змін у сфері економіки освіти й науки, подолання тієї моделі відносин між освітою, суспільством, сферою зайнятості за наймом та підприємництвом, державою, що склалася в довоєнній Україні і стала органічною частиною "економіки бідності в умовах високої забезпеченості ресурсами" [1]. Подальше функціонування системи вищої освіти за пріоритетності її загальнодоступності робить украї малоймовірним радикальне зростання її ефективності. Адже "загальнодоступне благо" апіорі не може бути джерелом вагшого зростання доходів: лише рідкісність (обмеженість пропозиції за розширення попиту) є основою цінності ресурсів. Але рідкісності компетенцій, що мають випускники ЗВО, не можна досягти, коли навчальні заклади приймають усіх, хто готовий заплатити досить помірну ціну за навчання, і схильні видавати диплом "усім". Також пріоритетність чисельності набраних студентів для закладів вищої освіти (що закономірно розмиває стандарти компетентності випускників і дозволяє отримувати дипломи навіть випускникам з дуже вразливими для критики компетенціями) не може бути подолана без вагшого реформування як системи розподілу і фінансування державного замовлення, так і системи ціноутворення на ринку освітніх послуг.

Розуміння перспективи такого реформування й можливостей поєднання платності та якості освіти в умовах України вимагає досліджень ставлення українців до освіти як джерела своїх доходів, уточнення місця офіційної (академічної) освіти і самонавчання, перспектив бізнес-освіти й концепції "безперервного навчання", а отже, нового "ландшафту попиту на освітні послуги".

Постановка завдання. Ця стаття є спробою уточнити схильність українців ставитися до споживання освітніх послуг як до джерела поліпшення свого економічного становища, місце академічної (офіційної) вищої освіти в їхніх планах задіяння освітніх чинників поліпшення свого економічного становища та поведінкові фактори, що впливатимуть на можливість реалізації концепції розширення сектору самоокупної освіти, сприятимуть (або ускладнюватимуть) розширення бази фінансування вищої освіти за рахунок платоспроможного попиту населення.

Теоретичною базою дослідження є роботи Р. Лукаса [2], П. Ромера [3] та Р. Барро [4; 5], що сформуvalи принципи роботи з емпіричними даними та трактовки статистичних показників, відповідно до основи теоретичного обґрунтування й оцінювання політики розвитку. Їх фундаментальний посил — накопичення людського капіталу є ключовим фактором, що трансформує траєкторію відтворення національної економіки від "рівноваги низьких доходів" до "рівноваги високих доходів" [2]. Проте коректно трактувати цей загальний принцип, особливо для цілей формування державної політики, важко без урахування

цілої низки емпіричних досліджень, що суттєво уточнюють характер зв'язку та додають вагомі застереження щодо спрощеного тлумачення зв'язків між різними характеристиками функціонування освітньої галузі й темпами економічного зростання. На жаль, у вітчизняній науковій літературі такі спрощені трактування досить поширені, аж до тези про прямий вагомий вплив розширення державних витрат на освіту на темпи економічного зростання. Іноді такі констатації роблять навіть без уточнення періоду часу, необхідного для виявлення такого впливу, що принципово важливо. Адже кореляцію між розмірами бюджету освіти й темпами зростання ВВП на особу за ті самі роки логічно пояснювати впливом динаміки ВВП на освітні витрати бюджету, а не навпаки.

У фундаментальній роботі Р. Барро [4] головним чинником темпів економічного зростання визначено довгостроковий рівень ВВП на особу (або рівень базового року), при цьому емпіричні дані 1960–1990 рр. доводять досить виражену обернену залежність темпів економічного зростання від початкового рівня ВВП: країни з нижчим рівнем ВВП на особу підвищуються у середньому значно швидше, ніж країни з високим базовим рівнем цього показника. Ця тенденція слугувала емпіричним підтвердженням тези про глобальну конвергенцію та породжувала оптимістичні очікування щодо гіпотези С. Кузнеця [6] (подолання дефіцитності капіталу в масштабах спочатку розвинутих економічних систем, а надалі в масштабах глобальної економіки забезпечуватиме скорочення нерівності розподілу доходів й зближення доходів власників ресурсів праці й капіталу).

Показник середньої тривалості навчання в середній і вищій школі (що розраховувався за даними лише стосовно чоловіків через вагоме відставання такого показника стосовно жінок, особливо в країнах, що розвивались) мав позитивний вплив на темпи економічного зростання, проте, серед 9-ти змінних, включених до регресійного аналізу, відрізнявся найменшим впливом на залежну змінну. "Норма віддачі" на інвестиції в освіту дорівнювала 7 % на рік [4]. При цьому змінна "урядові витрати" мала виражено негативний вплив на темпи економічного зростання, що є додатковою підставою для сумнівів щодо коректності тези про безсумнівність позитивного впливу розширення державних витрат на освіту на темпи економічного зростання. Навіть більше, ретроспективний період дослідження [4], коли власне було виявлено позитивний вплив поширення освіти на темпи зростання, охоплює роки, коли бюджетне фінансування вищої освіти було дуже обмеженим навіть у розвинених країнах і майже відсутнім — у тих, що розвивались. Отже, порівняно слабкий, але позитивний вплив накопичення років навчання чоловіків був отриманий в умовах переважання приватних, а не державних витрат на отримання освіти.

Інша робота Р. Барро за матеріалами країн ОЕСР [5] містить оцінку впливу накопичення людського капіталу (оцінену за зростанням очікуваної тривалості навчання, враховуючи, що тривалість навчання в початковій школі по країнах ОЕСР достатньо стабільна і мало варіативна, провідну частку варіації факторної величини забезпечили саме відмінності в схильності населення країн

продовжувати період навчання, вступаючи в середню і вищу школу) на рівні 0,000, тобто майже нульовий граничний приріст темпів зростання, у відповідь на прирощення людського капіталу у вигляді розширення доступу до вищої освіти.

У роботах Р. Лукаса, Г. Гросмана і Е. Хелпмана, Г. Шоу, С. Ребело накопичення людського капіталу оцінюють як фактор економічного зростання, що не підлягає закону спадної віддачі, але також представлені вагомі застереження щодо структури інвестування в людський капітал: навчання на виробництві впливає вагомніше за навчання за межами системи робочих місць, а державні інвестиції в освіту, імовірніше, витісняють приватні, ніж заохочують їх [2; 7–9].

Великий масив робіт присвячений уточненню можливості досліджувати масштаби накопичення людського капіталу лише за розширенням охоплення населення вищою освітою, але без урахування її якості, адже поширена ситуація, коли серед країн з відносно високим рівнем ВВП на душу населення найвищі темпи зростання демонструють саме ті, у яких розширення охоплення вищою освітою — це менш виражена тенденція, ніж поліпшення її якості [10].

Поширені у вітчизняній науковій літературі трактування виглядають такими, що дещо спрощують характер зв'язку між державним фінансуванням вищої освіти, а положенням фундаторів теорії людського капіталу Т. Шульца і Г. Беккера прямо суперечать: провідною ідеєю засновників теорії людського капіталу було обґрунтування тези, що ринкові механізми погодження норми дохідності з масштабами інвестування здатні забезпечити ефективне фінансування освіти (професійної) і без залучення державних ресурсів [11, 12].

Спробуємо уточнити перспективи розвитку самофінансування освіти в Україні в контексті повоєнної відбудови, урахуваючи ставлення населення до освіти в умовах війни та освітніх планів.

Вихідна база даних дослідження сформована на основі вибіркового опитування, яке було проведено НГО "Поруч" за грантової підтримки Посольства Великобританії протягом вересня — жовтня 2022 р. серед населення, яке постраждало від війни. Опитано було 117 респондентів (переважна частина респондентів змінили місце проживання на момент проведення опитування через воєнні дії), їхні відповіді стосуються умов життя, потреб і рівня їх задоволення та планів (зокрема освітніх) домогосподарств загальною чисельністю 585 осіб [13].

Вибірка не є репрезентативною за статеву-віковою та соціальною структурою, а розподіл респондентів за освітніми рівнями у вибірці характеризує вагоме переважання респондентів з повною вищою освітою. Отже, оцінки вибірки будуть зміщені стосовно генеральної сукупності на користь характеристик представників вищої освіти і власників дипломів наукового рівня освіти.

Автори не використовували процедуру переважування оцінок як через невеликий обсяг вибірки, так і через те, що становище власників статусу вищої освіти, їх стійкість стосовно структурних зрушень і викликів воєнного часу виявиться визначальною щодо зацікавленості вищою освітою в поствоєнний період: якщо власники дипломів про вищу освіту виявляться більш адаптивними

щодо інших верств населення, а приріст адаптивності (очікувані доходи з урахуванням вірогідності втратити джерела доходів і тривалості періоду поновлення діяльності з метою отримання доходу) виявиться виправданим з позицій понесених витрат, то можна очікувати на посилення інтересу до вищої освіти ще до глибокої реформи сфери вищої освіти. Тоді й цінова еластичність попиту на послуги академічної вищої освіти може очікуватися на нижчому рівні, що є критично важливим для перспектив розвитку самофінансування освіти.

Результати. За охопленням вищою освітою Україна впевнено переважає більшість країн ОЕСР, при цьому ця тенденція зберігається, оскільки не лише розподіл населення за освітніми рівнями в Україні характеризується більшою питомою вагою населення з вищою освітою, а й частка випускників шкіл, які вступають до вищих навчальних закладів [14]. Проте порівняння частки населення, охопленого вищою освітою, у вікових категоріях, типових для навчання, чи частки випускників шкіл, які вступають до ЗВО, є більш придатним у контексті аналізу соціального капіталу чи гуманітарних характеристик суспільного життя, проте зовсім не відповідає методології дослідження економіки освіти. Адже в контексті теорії людського капіталу зростання інвестування в людський капітал (і поширення вищої освіти як форми прояву такого зростання) безпосередньо пов'язано зі зростанням продуктивності й дохідності праці (ВВП на особу як формою прояву цієї тенденції). Тому, наприклад, порівняння, що містить широко цитована аналітична записка ЦСД "Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: наслідки для України" виглядає не повною мірою некоректним: "Разом з тим за іншим важливим показником розвитку системи вищої освіти, а саме — за часткою осіб з вищою освітою, Україна не входить до числа беззастережних лідерів. За даними дослідження 2013 р., серед країн ОЕСР (Організація міжнародного співробітництва та розвитку об'єднує 34 країни світу, більшість з яких є країнами з високим доходом громадян і високим індексом розвитку людського потенціалу), до першої десятки країн світу з найвищою часткою осіб, що мають вищу освіту, належить Канада (51 %), Ізраїль (46 %), Японія (45 %), США (42 %), Нова Зеландія (41 %), Південна Корея (40 %), Великобританія (38 %), Фінляндія (38 %), Австралія (38 %), Ірландія (37 %)» [15]. Адже "збалансованість / незбалансованість", "завищеність / заниженість" частки населення з вищою освітою визначається лише в контексті ВВП на душу населення. Країни, в яких цей показник у рази вищий за Україну, дістали перевагу за доданою вартістю на особу, насамперед у результаті зміни структури національного виробництва, розширення інформаційного сектору, високотехнологічного виробництва, де природно зростає частка робочих місць, що заміщаються лише працівниками з вищою освітою. Тож порівнювати частку населення з вищою освітою в Україні і США не має сенсу (американський ВВП на душу населення майже вп'ятеро вище за український навіть за паритетом купівельної спроможності, а у поточних доларах США — у 14,5 разу). Зрозуміло, що об'єктивна потреба економіки, її здатність компенсувати витрати на отримання вищої освіти додатковими доходами для України в рази менша, ніж у США. В Україні близько 15 % чисельності зайнятих

досі припадає на сільське господарство, хоча в США Бюро статистики праці винесло чисельність працівників аграрного сектору за межі вибірки за видами економічної діяльності й включило до вибірки за домогосподарствами, бо чисельність фермерів разом з їхніми найманими працівниками стає меншою за систематичну похибку першої вибірки¹. Цей приклад структурних перетворень має ілюструвати, наскільки радикальні зміни щодо попиту на послуги праці відбуваються у разі зростання ВВП на особу і, відповідно, наскільки неперівнювана потреба економіки у фахівцях з вищою освітою для країн, чий ВВП на особу відрізняється в рази. Частка населення з вищою освітою, що є збалансованою, відповідною потребам економіки з високим ВВП на особу, ніяк не може вважатися відповідною для економіки з ВВП на особу, меншим в кілька разів, адже відмінність у ефективності відображає передусім відмінності в структурі попиту на працю.

Важливість мобільності, готовності до опанування нових професій та спеціальностей для формування попиту на послуги освіти підтверджують і результати вибірки, використаної як база даних цього дослідження.

За результатами оброблення даних вибірки [13], 33,0 % загальної чисельності респондентів планують змінювати професію або вже найближчим часом або після завершення війни (пов'язуючи з такою подією покращення можливостей для додаткового навчання). Лише 13,2 % респондентів визначились у тому, що не планують заходів із набуття чи підвищення кваліфікації в межах нової сфери професійної діяльності. Загалом ситуація, коли близько третини респондентів шукає для себе нову сферу реалізації економічного потенціалу, свідчить про величезний потенціал попиту на послуги професійної освіти.

Ураховуючи, що 74 % чисельності вибірки припадає на вікову категорію "25 років і старші", можна очікувати, що переважна частина такого попиту припадатиме не на класичні чотирирічні академічні програми. Тих, хто дав відповіді щодо свого освітнього рівня, — 2,2 %, уже мають професійно-технічну освіту, 14,9 % — базову вищу, 69,2 % — повну вищу освіту. Проте здатність закладів вищої освіти запропонувати привабливі короткострокові програми підготовки, що будуть реалізовані за активною участю потенційних роботодавців (адже вплив на вірогідність подальшого працевлаштування — вирішальний фактор конкурентної переваги для таких програм), стане вагомим чинником кардинального поліпшення умов фінансування їх діяльності.

Серед тих, хто на момент проведення опитування вже мав вищу освіту, плани щодо стабільності сфери професійної діяльності не мають статистично значущих відмінностей від респондентів, які не мають вищої освіти: 10,8 % — не планують змінювати сферу професійної діяльності, 36,5 % — планують скористатися можливістю її змінити. Таку ситуацію не може трактувати однозначно. З одного боку, така висока професійна мобільність — свідчення високої адаптивності економічно активного населення, його готовності розвиватися та інвестувати в людський капітал; з другого — така чи не надмірно висока схильність змінювати набуту

¹ <https://www.bls.gov/news.release/empstn.htm>

професію викликає сумніви щодо того, чи були виправдані інвестиції у вищу освіту, зроблені раніше. Серед тих, хто планує змінювати сферу професійної діяльності, переважають респонденти віком до 40 років, тому питання ефективності їх попередньої професійної підготовки, окупності попередньо здійснених інвестицій виглядає досить актуально.

Бажають розпочати навчання, але не планують реалізовувати це бажання через обмеження можливостей, зумовлених війною, загалом 31,1 % респондентів (табл. 1).

Таблиця 1

РОЗПОДІЛ РЕСПОНДЕНТІВ ЗА ОСВІТНІМИ ПЛАНАМИ

(у % від загальної чисельності)

Освітні плани	Хотіли б навчатись, але позбавлені такої можливості через обставини воєнного часу	Не навчаються, але знають, який саме освітній ресурс (навчальну програму) використають найближчим часом	Навчання припинено через війну	Навчаються на момент проведення опитування
Підвищення кваліфікації в межах набутої професії	14,15	14,15	7,55	17,92
Набуття чи підвищення кваліфікації за новою для вас професією	16,98	13,21	5,66	8,49
Усього	31,13	27,36	13,21	26,42

Джерело: розраховано авторами за даними [13].

Серед них 14,2 % загальної чисельності респондентів, які дали відповіді стосовно освітніх планів, планують підвищувати кваліфікацію в межах набутої професії, 17,0 % вказали, що планують навчання для набуття нової професії. Дані свідчать, що можна очікувати досить масштабний попит на послуги з професійної освіти: близько третини респондентів панують отримувати такі послуги і більше половини з них — у процесі отримання нової для себе професії. Це означає потребу в достатньо фундаментальній підготовці, що свідчить на користь вагомого потенціалу закладів вищої освіти стати надавачами таких послуг й скористатися з такої високої схильності населення інвестувати в людський капітал для розвитку власного ринкового потенціалу й диверсифікації джерел фінансування.

Серед тих, хто на момент проведення опитування має вищу освіту, висловились про бажання навчатись, яке не реалізується через війну, 29,7 % респондентів (табл. 2). При цьому 13,5 % респондентів з вищою освітою вказали, що в разі

усунення обмежень, пов'язаних з війною, планують навчання в межах своєї поточної професії, а 16,2% — планують навчання за новою для себе професією.

Таблиця 2

РОЗПОДІЛ РЕСПОНДЕНТІВ, ЯКІ МАЮТЬ ВИЩУ ОСВІТУ ЗА ОСВІТНИМИ ПЛАНАМИ

(у % від чисельності респондентів з вищою освітою)

Освітні плани	Хотіли б навчатись, але позбавлені такої можливості через обставини воєнного часу	Не навчаються, але знають, який саме освітній ресурс (навчальну програму) використають найближчим часом	Навчання припинено через війну	Навчаються на момент проведення опитування
Підвищення кваліфікації в межах набутої професії	13,5	14,9	6,8	6,8
Набуття чи підвищення кваліфікації за новою для Вас професією	16,2	12,2	5,4	6,8
Усього	29,7	27,0	12,2	13,5

Джерело: розраховано авторами за даними [13].

У довгостроковій перспективі цей показник характеризує приблизні масштаби потенційного розширення ринку освітніх послуг для закладів вищої освіти, адже це колишні клієнти, що планують продовжити навчання.

Найбільш безпосередній потенціал попиту на освітні послуги формують ті, хто вказали, що вже знають, яким освітнім ресурсом планують скористатися, щоб покращити свою кваліфікацію у найближчому майбутньому. Усього серед респондентів, які дали відповідь на питання щодо своїх освітніх планів, таких 27,4 % (14,2 % — вказали, що визначилися з освітнім ресурсом, з яким будуть поліпшувати свою кваліфікацію за старою професією, а 13,2 % — знають, яким ресурсом скористаються, щоб отримувати нову професію).

Серед респондентів з вищою освітою вказали, що вже знають, яким освітнім ресурсом планують скористатися, щоб поліпшити свою кваліфікацію у найближчому майбутньому 27,0 %; 14,8 % респондентів з вищою освітою вказали, що визначились з освітнім ресурсом, який допоможе їм підвищувати кваліфікацію у межах набутої професії; і 12,2 % — уже визначились з освітнім закладом, де отримуватимуть послуги, пов'язані зі зміною фаху.

Бачимо очікувану зміну тенденції: якщо в невизначених, без конкретики планах переважає бажання змінити фах, отримати нову професію, то в планах, що

перебувають на етапі втілення, набули достатньої визначеності, переважають уже менш радикальні зміни, і частка тих, хто планує змінити професію, стала меншою за частку тих, хто планує продовжити навчання за вже набутим фахом. Таку особливість повинні враховувати заклади вищої освіти як ознаку резервів зростання обсягів послуг, що можуть надаватися: підвищення гнучкості програм, режимів доступу до освітніх продуктів та умов оплати може допомогти потенційним споживачам подолати розрив між "бажаним і досяжним" та розширити коло споживачів за рахунок тих, хто зараз прагне масштабних змін у своєму кваліфікаційному рівні, але вимушений очікувати більш сприятливих для себе умов.

Навчаються на момент проведення опитування 26,4 % респондентів; ті з них, які навчаються без зміни фаху, становлять 17,9 % усіх респондентів, які надали відповіді щодо освітніх планів; ті, хто навчаються, змінюючи попередньо набутий фах, становлять 8,5 % респондентів, що повідомили про свої освітні плани.

Особливо важливі аналогічні показники щодо респондентів, які вже мають диплом про вищу освіту. Серед них продовжують навчання 13,5 %, при цьому ці опитані поділилися "п'ятдесят на п'ятдесят" у питанні продовження навчання за вже набутим фахом чи набуття нової професії: по 6,8 % респондентів з вищою освітою зараз навчаються, поглиблюючи вже набуту раніше професію, і стільки ж — набувають новий фах.

Наведені показники свідчать, з одного боку, про високу адаптивність як українців, які активно інвестують у поліпшення власного людського капіталу в умовах війни, так і закладів освіти різного рівня, зокрема й вищої освіти, що здатні запропонувати послуги, прийнятні для споживачів в умовах війни; з другого боку, про вагомий потенціал розширення ринку комерційних освітніх послуг, зокрема, сегмента освітніх послуг, що надаються закладами вищої освіти. Адже чисельність респондентів, які навчаються на момент проведення опитування (26,4 % серед усіх респондентів, 13,5 % — серед респондентів, які вже мають диплом про вищу освіту), менша за чисельність респондентів, які вказали, що хотіли б навчатися, але обмеження, пов'язані з війною, позбавляють їх такої можливості (31,1 % серед усіх респондентів, які відповіли щодо своїх освітніх планів, 29,7 % — серед респондентів, які вже мають диплом про вищу освіту).

Висновки. Протягом тривалого періоду провідним чинником поліпшення ресурсного забезпечення закладів вищої освіти було розширення доступу до їх послуг, що закономірно супроводжувалося розмиванням стандартів якості підготовки та втратою економічної цінності вищої освіти: наявність диплома не сприймалася роботодавцями як достатня ознака певного рівня компетентності працівника, вищої продуктивності його праці та підстава для врахування в зарплаті необхідності компенсації інвестицій у людський капітал. Можливості подальшого використання такої моделі підтримання фінансового стану закладів вищої освіти практично вичерпані як через демографічні процеси та посилення конкуренції з іноземними навчальними закладами, так і через укоріненість такої моделі економіки освіти в модель низкопродуктивного національного

господарства, з мінімальною чутливістю до інновацій та опертям на занижену вартість праці як провідний чинник глобальної конкурентоспроможності.

Подолання такої "рівноваги низьких доходів" можливе на шляху диверсифікації джерел фінансування закладів освіти й розширення їх комерційної діяльності, зокрема активнішого використання можливостей, що пов'язаних з попитом на порівняно короткострокові навчальні програми, які вагомо впливають на перспективи працевлаштування в бажаному секторі найманої праці й відкривають можливості зайнятості на європейському ринку праці.

Використання таких можливостей залежить від схильності населення інвестувати в розвиток власного людського капіталу та уподобань щодо різних навчальних програм і закладів, що їх пропонують. Проведене опитування населення, постраждалого від війни, виявило наявний високий потенціал попиту на короткострокові програми підготовки, що будуть реалізовані за активної участі потенційних роботодавців, адже 33,0 % загальної чисельності респондентів планують змінювати професію, що переважно зумовлює додатковий попит на освітні послуги.

Вагомі резерви розширення платоспроможного попиту на освітні послуги пов'язані з пропозицією достатньо гнучких режимів доступу до навчальних програм, що дозволять залучити тих потенційних клієнтів, які хочуть розпочати навчання, але не планують реалізовувати це бажання через обмеження можливостей, зумовлених війною. За даними вибірки, ця група налічує 31,1 % серед усіх респондентів і 29,7 % — серед респондентів, що вже мають диплом про вищу освіту. У довгостроковій перспективі цей показник може бути основою для прогнозування потенційного розширення ринку освітніх послуг для вищих закладів освіти на період одразу після зняття обмежень, зумовлених воєнним станом.

Наведені показники свідчать про вагомий потенціал поліпшення ресурсного забезпечення освітньої галузі, зокрема закладів вищої освіти, завдяки розширенню масштабів надання освітніх послуг на комерційній основі. При цьому конкурентність ринку таких послуг і спрямованість споживачів на отримання додаткових доходів завдяки підвищенню освітнього рівня має сприяти оновленню моделі економіки освіти в Україні: переходу від розширення доступу до підвищення якості та посилення впливу освіти на очікувані доходи як провідного чинника поліпшення ресурсного забезпечення закладів вищої освіти.

Література

1. Auty R. M. Resource Abundance and Economic Development. Improving the Performance of Research/Rich Countries: Research for Action 44. Helsinki: UNU/WIDER, 1998.
2. Lucas R. E. On the Mechanics of Economic Development. Journal of Monetary Economics. 1988. 21. P. 3-42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
3. Romer P. M. Increasing Return and Long Run Growth. Journal of Political Economy. 1986. 94. P. 1002-1037. <https://doi.org/10.1086/261420>
4. Barro Robert J. Determinants of economic growth: A cross-country empirical study. Cambridge, MA: MIT Press, 1997.
5. Barro R. J. Human Capital and Growth. American Economic Review. 2001. 91. P. 12-17. <http://dx.doi.org/10.1257/aer.91.2.12>

6. Kuznets Simon. Economic Growth and Income Inequality. *American Economic Review*. 1955. 45 (March). P. 1–28.
7. Shaw G. K. Policy Implications of Endogenous Growth Theory. *Economic Journal*. 1992. 102. P. 611–621. <https://doi.org/10.2307/2234298>.
8. Grossman G., Helpman E. Comparative Advantage and Long Run Growth. *American Economic Review*. 1990. 80. P. 769–875.
9. Rebelo S. Long Run Policy Analysis and Long Run Growth. *Journal of Political Economy*. 1991. 99. P. 500–521. <https://doi.org/10.1086/261764>.
10. Pritchett L. Where Has All the Education Gone? *World Bank Economic Review*. 2001. 15. P. 367–391. <http://dx.doi.org/10.1093/wber/15.3.367>.
11. Theodore W. Schultz Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research The *American Economic Review*. 1961. Vol. 51, No. 1. P. 1–17.
12. Becker G. S. Underinvestment in College Education? *Proc., Am. Econ. Rev.* May 1960. 50. P. 346–54.
13. ВГО “Поруч.” Аналіз гендерної рівності та соціальної інклюзії щодо задоволення потреб населення України, постраждалого від повномасштабного військового вторгнення росії. 2023. URL: <https://w2u.world/analityka/top-oblastei-shcho-otrymaly-naibilshe-navantazhennia-na-humanitarnu-infrastrukturu-doslidzhennia/> (дата звернення 30.04.2023).
14. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 рр. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (дата звернення 26.04.2023).
15. Ющенко А. Ю. Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: наслідки для України. Аналітична записка. НІСД, 2014.

References

1. Auty, R. M. Resource Abundance and Economic Development. Improving the Performance of Research/Rich Countries: Research for Action 44. Helsinki: UNU/WIDER, 1998
2. Lucas, R. E. “On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary*”. *Economics*, 21 (1988): 3–42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
3. Romer, P. M. “Increasing Return and Long Run Growth”. *Journal of Political Economy*, 94 (1986): 1002–1037. <https://doi.org/10.1086/261420>
4. Barro, Robert J. Determinants of economic growth: A cross-country empirical study. Cambridge, MA: MIT Press, 1997.
5. Barro, R. J. “Human Capital and Growth”. *American Economic Review*, 91 (2001): 12–17. <http://dx.doi.org/10.1257/aer.91.2.12>
6. Kuznets, Simon. “Economic Growth and Income Inequality”. *American Economic Review* 45 (March 1955): 1–28.
7. Shaw, G. K. “Policy Implications of Endogenous Growth Theory”. *Economic Journal*, 102 (1992): 611–621. <https://doi.org/10.2307/2234298>.
8. Grossman, G., & Helpman, E. “Comparative Advantage and Long Run Growth”. *American Economic Review*, 80 (1990): 769–875.
9. Rebelo, S. “Long Run Policy Analysis and Long Run Growth”. *Journal of Political Economy*, 99 (1991): 500–521. <https://doi.org/10.1086/261764>.
10. Pritchett, L. “Where Has All the Education Gone?”. *World Bank Economic Review*, 15 (2001): 367–391. <http://dx.doi.org/10.1093/wber/15.3.367>.

11. Theodore, W. "Schultz Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research". *The American Economic Review*, Vol. 51, No. 1. (Mar., 1961): 1-17.

12. Becker, G. S. "Underinvestment in College Education?" *Proc., Am. Econ. Rev.*, 50 (May 1960): 346-54.

13. NGO "Poruch." Analiz hendernoї rivnosti ta sotsialnoi inkluzii shchodo zadovolennia potreб naselennia Ukrainy, postrazhdaloho vid povnomasshtabnoho viiskovoho vtorhennia rosii. [VGO "Paruch." Analysis of gender equality and social inclusion in meeting the needs of the population of Ukraine, affected by the full-scale military invasion of Russia.] (2023). <https://w2u.world/analityka/top-oblastei-shcho-otrymaly-naibilshe-navantazhennia-na-humanitarnu-infrastrukturu-doslidzhennia/> (accessed 30.04.2023). [in Ukrainian].

14. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvityv Ukraina na 2021-2031rr. [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2021-2031.]. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (accessed 26.04.2023). [in Ukrainian].

15. Yushchenko, A. Iu. Hlobalni tendentsii i problemy rozvytku osvity: naslidky dlia Ukrainy [Global trends and problems of education development: consequences for Ukraine. Analytical note]. *Analitychna zapyska*. NISD. 2014. [in Ukrainian].

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES OF THE TRANSFORMATION OF THE ECONOMY OF EDUCATION IN THE MODEL OF POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE

Olena V. Tkachenko

*PhD, Professor, Department of Economic Theory,
Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman (Ukraine),
ORCID 0000-0003-2923-7186*

Larisa S. Kozlovska

*PhD, Associate Professor,
Department of Business Linguistics,
Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman (Ukraine),
ORCID 0000-0002-0523-9913*

Natalia I. Lisniak

*PhD, Associate Professor, Department,
of Business Linguistics,
Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman (Ukraine),
ORCID 0000-0001-5706-0926*

Abstract. The article is devoted to the evaluating of prospects for the Ukrainian education economy qualitative transformation in the process of post-war recovery. In particular, the propensity of the Ukrainian population to invest in raising the level of education is assessed and the preferences for educational

formats are specified, as an important prerequisite for updating the structure of higher education's funding sources and the relative system of motives and incentives to increase its economic efficiency. The initial information was obtained based on the results of a sample survey conducted among the population of Ukraine affected by the war. The theoretical basis of the work was researches devoted to determining the role of the accumulation of human capital in the processes of expanding and updating the structure of national production.

A high potential of expanding the solvent demand for short-term training programs, which will be provided with the active participation of potential employers, has been revealed, because 33.0% of the total number of respondents plan to change their profession, which mainly causes additional demand for educational services.

Significant reserves for the expansion of the solvent demand on educational services are associated with the supply of sufficiently flexible modes of access to educational programs, which will allow attracting those customers' potential, who wish to begin education, but cannot realize this desire due to the limitations of opportunities caused by the war. According to the sample, this group comprises 31.1% of all respondents and 29.7% of respondents who already have a higher education diploma. In the long term, this indicator characterizes the approximate size of the likely expansion of the educational services market for higher education institutions — at least, these are former clients who plan to continue their studies.

Keywords: higher education; human capital; labor demand; educational services; training format

Стаття надійшла до редакції 15.05.2023